

İlme yönelmesini sağlayan ilk hocası İşbîliye hatibi ve kadısı, kıraat âlimi Ebû'l-Hasan Şüreyh b. Muhammed onun yetişmesinde etkili oldu. İbn Hayr yaklaşık on altı yaşından itibaren İşbîliye'deki âlimlerden ders aldı; daha sonra Bâce (Beja), Kurtuba (Cordoba), Meriye (Almeria), Şilb (Silves) ve Cezîretülhadrâ (Algeciras) gibi ilim ve kültür merkezlerine seyahatler yaparak tanınmış âlimlerle görüştü ve kendilerinden semâ, icâzet, münâvele ve mükâtebe yoluyla faydalandı. Kadı İbnü'l-Bâcî, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, İbn Hubeyş, Kadı İbn Bakî, Ebû'l-Hasan İbn Mugis, Kâdî İyâz, Ruşâtî, İbn Atıyye el-Endelüsî, Silefî ve Mâzerî onun hocalarından bazılarıdır. Talebeleri arasında İbn Dihye el-Kelbî, İbn Vâcib ve kız kardeşinin oğlu olan Tunuslu muhaddis Ebû'l-Hüseyin İbn Ser-râc bulunmaktadır. 573 (1177) yılında valinin isteği üzerine Kurtuba Ulucamii imamlığına tayin edilen İbn Hayr, 4 Rebîülevvel 575'te (9 Ağustos 1179) Kurtuba'da vefat etti ve evinin bahçesine gömüldü. Muhtemelen vasiyeti üzerine daha sonra kabri İşbîliye'ye nakledilmiştir.

Hadis, kıraat, Arap dili ve edebiyatı sahalarında iyi yetişen İbn Hayr, dikkatli bir okuyucu ve titiz bir araştırmacı olması ile de şöhrat kazanmıştır. Okuduğu eserleri inceleyip sayfa kenarlarına notlar düşmesi, vefatından sonra kütüphanesinin racyin çok üstünde bir fiyatla satılmasına sebep olmuştur. Fas'taki Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunan bir *Şaḥîḥ-i Müslim* nüshasının onun kütüphanesinden intikal ettiği bilinmekte ve bu nüshanın sayfa kenarlarına nâdir kullanılan kelimelerle bazı lafızların açıklamasını yazdığı görülmektedir (Abdülhay el-Kettânî, I, 385).

İbn Hayr'ın günümüze ulaşan tek eseri *Fehresetü mâ revâhü 'an şüyûhihi mine'd-devâvîni'l-muşannefe fi dîrûbi'l-ilm ve envâ'i'l-ma'ârif* adını taşımaktadır. Müellifin hocalarından okuduğu veya icâzet yoluyla rivayet hakkını elde ettiği çeşitli ilimlere dair kitapların konularına göre düzenlenmiş katalogu olan esere tanıtılan kitapların sayısı 1400, Francisco Codera y Zaidin ve Julian Ribera y Tarrago'ya göre ise 1040 kadardır. Uzunca bir girişle başlayan *Fehrese*'de ilim öğrenmenin ve hocanın ehemmiyeti, ilmin metotları, haberleri senedleriyle birlikte tesbit etmenin önemi ve bu hususta göz önünde bulundurulması gereken hususlar hakkında bilgi verilmekte, ardından

müellifin rivayet iznini aldığı eserlerin rivayet zinciriyle birlikte ayrıntılı bir tasnifi yapılmaktadır. Bu eserler Kur'an ilimleri, hadis ve hadis ilimleri, siyer ve tabakat, ensâb, Mâlikî fıkhi, akaid ve usûl-i fikh, rûya tabiri, zühdiyyât, nahiv, lugat, âdâb, şiir ve diğer edebî türlere dair kitaplar ve bunların fihristleridir. Eserin sonunda müellifin hocalarının listesi kaydedilmektedir.

İbn Hayr, fihrist yazma çıktırının öncülerinden olan İbnü'n-Nedîm'den iki asır sonra bu geleneği Batı İslâm dünyasında yeniden geliştirmiş, diğer kaynaklarda yer almayan bazı eserlerin tanınmasını sağlamış, Doğu İslâm ülkelerinde yazılan eserlerin ne zaman ve kim tarafından Endülüs'e getirildiğini tesbit etmiştir. Ancak kendi devrinde revaçta olan bütün ilim dallarına ait eserleri tanıtan İbnü'n-Nedîm'den farklı olarak eserini hadisçi metoduyla ve hadis kaynaklarına ağırlık vererek kaleme almıştır.

Fehrese, ilk defa İspanyol şarkiyatçısı Francisco Codera y Zaidin ve talebesi Julian Ribera y Tarrago tarafından Escorial Library'deki nüshası esas alınarak yayımlanmıştır (I-II, Saragossa 1894-1895). Daha sonra *Keşî'z-zunûn*'un sonunda (Leipzig 1935) ve Züheyr Fethullah tarafından, Codera-Tarrago neşrinin Latince önsözü Arapça'ya çevrilip metin tekrar gözden geçirilerek Beyrut'taki el-Mektebetü't-Ticârî, Bağdat'taki Mektebetü'l-Müsen-nâ ve Kahire'deki Müessesetü'l-Hancî yayınevlerinin ortaklaşa katkılarıyla basılmış (baskı yeri yok, 1382/1963), ardından İbrâhîm el-Ebyârî'nin önsözü ve tashihleriyle tekrar neşredilmiştir (Kahire-Beyrut 1410/1989).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayr, *Fehrese*, neşredenlerin girişi, s. v-s.; a.e. (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Kahire 1989, neşredenin girişi, I, 7-18; *Tâcû'l-'arûs*, "hyr" md.; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. F. Codera), Madrid 1886, I, 240-242; Zehebî, *Tezkiretû'l-huffâz*, IV, 1366; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 85-86; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), III, 1069-1070; Safedî, *el-Vâfi*, III, 51; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, II, 139; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, I, 102; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, IV, 252; Serkis, *Mu'cem*, I, 450; Brockelmann, *GAL*, I, 658; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 252; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 42, 112, 168; Kettânî, *er-Risâletü'l-müsteṭṭaṭe*, s. 137-138; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 384-385, ayrıca bk. İndeks; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 76-77; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-sâmil*, II, 315; V, 57; Ch. Pellat, "İbn Kḥayr al-Ishbîlî", *EP* (Fr.), III, 861; Muhammed Mehdî Müezzini Câmî, "İbn Hayr", *DMBİ*, III, 472-473; M. Yaşar Kandemir, "Fehrese", *DİA*, XII, 297-299.

ALİ YARDIM

İBN HAYYÂN

(ابن حيان)

Ebû Mervân Hayyân b. Halef
b. Hüseyin b. Hayyân b. Muhammed
b. Hayyân el-Kurtubî el-Endelüsî
(ö. 469/1076)

Endülüslü tarihçi.

377'de (987) Kurtuba'da (Cordoba) doğdu. İspanyol asıllı müslüman bir aileye mensuptur. Dedelerinden İslâmiyet'i kabul eden kişi olan Hayyân, Endülüs Emevî Devleti'nin kurucusu I. Abdurrahman'ın mevlâsıydı. Babası Ebû'l-Kâsım Halef, Endülüs Emevî Devleti'nin sonlarına doğru beytümâlde hesap işlerinden sorumlu kâtip olarak çalıştı. Ayrıca hâcib İbn Ebû Âmir el-Mansûr'un yanından ayırmadığı yakın adamlarından biri olması dolayısıyla gerek sarayda olup bitenleri gerekse birçok savaşı yakından görme imkânına sahip oldu.

İbn Hayyân, Endülüs Emevî halifeliğinin siyasî gücünün zirvede olduğu Âmirîler döneminde dünyaya geldi. Gençliğini bu dönemde geçirdi. Fakat bir müddet sonra bu güçlü devleti çok kısa sürede çöküntüye götüren fitne dönemi olayları ile ülke birliğinin tamamen parçalandığı mülûkû't-tavâif devrinin bizzat şahidi oldu ve bu durum onu derinden etkiledi.

Endülüs'ün kültür merkezi Kurtuba'da yetişen İbn Hayyân tefsir, hadis, dil ve edebiyat öğrenimi gördü. Ebû Hafs Ömer b. Hüseyin en-Nahvî, Ebû'l-A'lâ Saîd el-Bağdâdî ve Ahmed b. Abdülazîz b. Ebû'l-Hubâb gibi birçok ünlü âlimden istifade etti. Öğrencileri arasında ise oğlu Ömer b. Hayyân ile Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed el-Gassânî el-Ceyyânî ve Ebû Ubeyd el-Bekrî başta olmak üzere meşhur Mâlikî fakihi Ebû'l-Velîd el-Bâcî'nin oğlu Ahmed b. Süleyman b. Halef el-Bâcî, Mâlik b. Abdullah el-Utbî es-Sehlî, Abdullah b. Muhammed et-Tücebî, Abdurrahman b. Muhammed b. Attâb, Ebû'l-Velîd Ahmed b. Abdullah b. Tarîf b. Sa'd yer almaktadır.

İbn Hayyân hayatının sonlarına doğru maddî sıkıntı içine düştü. Onun durumundan haberdar olan Cehverî Emiri Ebû'l-Velîd Muhammed kendisine divanda bir görev verdi. Mahmûd Ali Mekki, İbn Hayyân'ın tarih yazımıyla görevlendirildiğini ve ilk defa resmî tarihçi sıfatıyla maaş aldığını söyler (İbn Hayyân, *el-Muktebes*, neşredenin girişi, s. 44-45). Ayrıca sâhibü's-şurta olarak görev yaptığı ifade edi-

liyorsa da bu kesin değildir. 27 Rebûlevvel 469'da (29 Ekim 1076) vefat etti.

Edebîyata ilgi duymak ve bu alanda yüksek seviyede zevk ve yetenek sahibi olmakla beraber İbn Hayyân'ın asıl temayüz ettiği saha tarihtir. Tabakat kitaplarında "Endülüslü tarihçilerin sultanı, Endülüs tarihinin bayraktarı" unvanlarıyla anılır. Gerek sonraki tarihçi ve edebiyatçıların onun eserlerinden bol miktarda nakillerde bulunması, gerekse *el-Muktebes* adlı tarihinin günümüze intikal edebilen kısımları üzerinde yapılan çalışmalar İbn Hayyân'ın bu nitelendirmeleri hakettiğini göstermektedir.

İbn Hayyân, Endülüs tarihinin kendi yaşadığı dönemden önceki kısmını ele alırken kaynaklardaki bilgileri nakledip tenkide tâbi tutmuş, daha sonra doğru bulunduğu rivayetleri kaydetmiştir. Yaşadığı dönemi yazarken şahsî müşahedelerine ve belgelere dayanmış, olaylarla ilgisi bulunan kişilerin bilgisine de başvurmuştur. Olayları sebep-sonuç bütünlüğü içerisinde görmeye çalışmış, bundan hareketle bir olaya temas ettikten sonra yol açabileceği muhtemel gelişmelere de işaret etmiştir. Bu bakımdan onun İbn Haldûn'a öncülük ettiği söylenebilir. Hadiselerin oluşumu ve sonuçlanmasında ilâhî iradenin rolünü de vurgulamayı ihmal etmeyen İbn Hayyân, rivayetlerinde ve olayların tahlilinde tarafsız olmakla beraber devletin düzeni ve toplumun dirliği söz konusu olduğunda aynı tarafsızlığı koruyamamış, ülkenin birliğini bozanları sert bir dille tenkit etmiştir. Kolay anlaşılır bir üslûba sahip olan İbn Hayyân eserlerinde sık sık edebî sanat ve tabirlere yer vererek tarihle edebî zevki birleştirmiştir.

Eserleri. İbn Hayyân'ın çeşitli ilim dallarında ellinin üzerinde eser yazdığı kaydedilmektedir. Ancak *el-Muktebes*'in bir kısmını neşreden Mahmûd Ali Mekkî onun eserlerinin fazla olmadığı görüşündedir (a.g.e., neşreden giriş, s. 66). Başlıca eserleri şunlardır: 1. *el-Muktebes min enbâ'i ehli'l-Endelüs (el-Muktebes fi ahbârı beledi'l-Endelüs, el-Muktebes fi târihi'l-Endelüs)*. Endülüs'ün fethinden Halife II. Hakem döneminin (961-976) sonuna kadarki tarihini içine alır. Yıllara göre kaleme alınmış olan eserden Endülüs'ün siyasî tarihi yanında ekonomik ve sosyokültürel durumu ile meşhur şahısların hayatlarına dair bilgiler edinmek mümkündür. Müellifin, eserleri günümüze ulaşmamış olan İbnü'n-Nizâm, İshak b. Seleme el-Kaynî, Ferec b. Sellâm el-Bezzâz gibi tarihçilerin kitaplarından istifade etmesi eserin değerini arttırmaktadır. İbn Hazm'ın

on cilt olduğunu söylediği *el-Muktebes*'in, II. Abdurrahman'ın (822-852) son birkaç yılı ile oğlu Muhammed döneminin (852-886) önemli bir kısmını, Emîr Abdullah döneminin (888-912), III. Abdurrahman'ın ilk otuz yılını (912-942) ve son olarak II. Hakem döneminin 970-974 yıllarını kapsayan kısımları bugüne ulaşmıştır. Eserin, I. Hakem döneminin tamamını (796-822) ve II. Abdurrahman döneminin büyük bir bölümünü kapsayan kısmı 1950'li yıllarda Evarista Lévi-Provençal'in kütüphanesinde bulunmaktaydı. Ancak bu kısım daha sonra kaybolmuştur. *el-Muktebes*'in 232-267 (846-881) yıllarını kapsayan bölümü Mahmûd Ali Mekkî (Beyrut 1393/1973), 275-300 (888-913) yılları arası Melchor Antuna (*Chronique des règnes du calife umayyade 'Abd Allah à Cordoue*, Paris 1937) ve İsmâil el-Arabî (Mağrib 1990), 299-330 (911-942) yıllarına ait kısım Pedro Chalmeta (Rabat-Madrid 1979, 1982), 360-364 (970-975) yılları arası Abdurrahman Ali el-Haccî (Beyrut 1965), küçük bir bölümü de Lévi-Provençal – Emilio García Gómez (*al-Andalus*, XIX [1950], s. 295-315) tarafından neşredilmiştir. Eserin 275-300 (888-913) yılları arasındaki olayları içeren kısmını Kh. Ghorayyib (*Cuadernos de historia de España* içinde, Buenos Aires 1952), 299-330 (911-942) yıllarına ait kısmını Maria Jesus Viguera – Federico Corriente (Sagossa 1981), 360-364 (970-975) yılları arasını Emilio García Gómez (Madrid 1967) İspanyolca'ya çevirmiştir. 2. *el-Metîn*. 399-463 (1008-1071) yılları arasında geçen olayları ele alır. İbn Hayyân bu eserin de anlattığı olayların pek çoğuna bizzat şahit olmuştur. Dönemin siyasî, içtimai ve fikrî yapısı açısından önemli bir eser olan *el-Metîn* günümüze intikal etmemekle beraber başta İbn Bessâm eş-Şenterîni olmak üzere diğer Endülüslü müelliflerin yaptıkları nakiller sayesinde mahiyeti hakkında geniş bilgi sahibi olunabilmektedir. Altmış cüz olduğu kaydedilen esere Beyyâsî bir zeyil yazmış, Abdullah Cemâleddin de *el-Metîn* hakkında bir doktora tezi hazırlamıştır (1978, Madrid Üniversitesi). 3. *Ahbârü'd-devleti'l-Âmiriyye*. II. Hişâm döneminde (976-1009, 1010-1013) Endülüs Emevî Devleti'nde iktidarı ele geçiren Âmirîler hakkındadır. 4. *el-Batşatü'l-kubrâ*. İbn Abbâd el-Mu'temid-Alellah'ın Kurtuba'yı işgalini ve Cehverî hânedanının yıkılışını anlatan bir eserdir (ayrıca bk. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, neşreden giriş, s. 82-84; Muhammed Abdullah İnân, s. 278).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hayyân, *el-Muktebes* (nşr. Mahmûd Ali Mekkî), Beyrut 1393/1973, neşreden giriş, s. 7-159; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *eş-Zahîre*, I/1-2, tür.yer.; IV/1, tür.yer. (özellikle İbn Hayyân'ın *el-Metîn*'inden yapılan nakiller için); İbn Beşkûvâl, *eş-Sıla*, Madrid 1882, s. 154; İbnü'l-Ebbâr, *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963, I, 219; a.mlf., *et-Tekmile* (nşr. F. Codera), Madrid 1889, I, 46; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 370-372; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, II, 48, 151; F. P. Boigues, *Ensayo biobibliográfico sobre los historiadores arabigo*, Madrid 1898, s. 152; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikri'l-Endelüsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 210-211; Muhammed Abdullah İnân, "İbn Hayyân", *Terâcimü İslâmiyye*, Kahire 1390/1970, s. 271-281; Emin Tevfik et-Tîbî, *Dirâsât ve buhûş fi târihi Mağrib ve'l-Endelüs*, Trabluş 1984, s. 151-155; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-cogrâfiyye ve'l-cogrâfiyyin fi'l-Endelüs*, Kahire 1986, s. 101-102; F. Codera, "Manuscrito de Aben Hayyan", *Bibliotheca Arabico-Hispana*, XIII, Madrid 1888, s. 53-61; E. G. Gómez, "A propósito de Ibn Hayyân", *al-Andalus*, XI, Madrid 1946, s. 400 vd.; P. Chalmeta Gendron, "Historiographia Medieval Hispana: Arabica", a.e., XXXVII/2 (1972), s. 379-392; Abdullah Cemâleddin, "Ebû Mervân İbn Hayyân", *Awraq*, sy. 2, Madrid 1979, s. 19-28; Muhammed Abdülhamid İşâ, "el-Muktebes li'bn Hayyân el-Endelüsî", *ed-Dâre*, VIII/3, Riyad 1403/1983, s. 50-58; A. Hucî Miranda, "İbn Hayyân", *El²* (İng.), III, 789-790; Yûsuf Rahimlî, "İbn Hayyân", *DMBİ*, III, 385-389.

MEHMET ÖZDEMİR

İBN HAYYÜS

(ابن حيّوس)

Ebû'l-Fityân Muhammed b. Sultân
b. Muhammed b. Hayyûs
el-Ganevî ed-Dımaşkî
(ö. 473/1081)

Methiyeleriyle tanınan
Arap şairi.

394 (1004) yılında Dımaşk'ta doğdu. Mustafe'd-devle lakabıyla da anılır. Zengin bir ailenin çocuğudur. Büyük dedesi Heysem, Halife Mu'tasım-Billâh'ın kumandanlarındandır. Dedesi Hayyûs'un adıyla tanınan babası Sultân b. Muhammed emîr olduğu için İbn Hayyûs emîr diye de anılır (İbn Hallikân, IV, 64).

İbn Hayyûs, muhtemelen dayısı Kadı Ebû Nasr Muhammed b. Ahmed b. Hârûn'un yanında eğitim gördü. Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed es-Semerkanî ve Kadı Yahyâ b. Ali el-Kureşî gibi âlimlerin İbn Hayyûs'tan hadis rivayet ettikleri kaydedilmekteyse de bu bilgiler doğru olmamalıdır (Zehebî, XVIII, 413). Bu yanlışlığın, bir fakih olan kardeşi Ebû'l-Mekârim Muhammed b. Hayyûs ile karıştırıl-